

УДК 746.3(477)

Ж 13

Мирослава ЖАВОРОНКОВА,

завідувач кафедри образотворчого мистецтва

факультету архітектури, будівництва

та декоративно-прикладного мистецтва

Чернівецького національного університету

імені Ю. Федьковича

м. Вижниця, Україна

ОРНАМЕНТАЛЬНЕ ПИСЬМО

БУКОВИНСЬКИХ РУШНИКІВ-ПЕРЕМІТОК

Жаворонкова М. І. Орнаментальне письмо буковинських рушників-переміток. У статті проаналізовано буковинські знаки-символи у рушниках-перемітках на основі реальної колекції відомого діяча мистецтв Шкрібляка М. М.

Ключові слова: Буковина, рушники, перемітка, символи.

Жаворонкова Н. И. Орнаментальное письмо буковинских полотенец-перемиток. В статье проанализированы буковинские знаки-символы в полотенцах-перемитках на основе реальной коллекции известного деятеля искусств Шкрібляка Н. Н.

Ключевые слова: Буковина, полотенца, перемитка, символы.

Zhavoronkova M. Ornamental writing on Bukovyna traditional kerchief rushnyk. The article analyzes the Bukovyna signs and symbols on the kerchief rushnyk on the basis of a real collection of a well-known artists M. Shkribliak

Keywords: Bukovyna, rushnyk, kerchief, symbols.

Постановка проблеми. Одним із культурних надбань українців є вишитий рушник. У ньому народ відтворював свої сподівання на краще майбутнє, передавав усю глибину своїх почуттів. Саме тому є вишивки сумні й веселі, радісні і замріяні. Глянеш на рушник – душа радіє та підноситься, а інколи – стискається від суму та печалі. Це все підтверджує, що народне шитво злило воедино з життєдіяльністю людини, визначає її світорозуміння, відтворює традиції та звичаї, всю систему духовних та естетичних цінностей.

Протягом століть українські рушники зберігали свою етнічну самобутність та цілісність. На них відображені праобрази і трипільської культури, і побуту скіфів, і старослов'янське мистецтво; вони пов'язані з народними віруваннями, фольклором українців. У їх узорах зберігаються прадавні магичні знаки, образ дерева життя, символ червоного кольору, священні язичницькі зображення, сповнені глибокої архаїки. Тому наші далекі прашури вважали, що рушники мають велике оберегове та заклинальне значення. Їх ділили відповідно до застосування. Так, рушник для прикрашання оселі називався кілковим, бо вішали його над вікном на спеціально вбитий кілочок. Його давала мати, коли виряджала сина в дорогу, на ньому підносили хліб-сіль гостям. Рушник для прикрашання ікон дістав назву «покутний», «божник». Крім цього, відомі ще рушники пасхальні, спасівки, обруси (скатертини), стирки, намітки, які мали свою специфіку в орнаменталістиці та колористичному вирішенні. Орнаментальна різноманітність рушників зумовлює широке застосування їх в обрядовості та народній магії.

Мета роботи – визначити особливості знаково-символічного орнаментального письма буковинських рушників-переміток за допомогою колекції заступного діяча мистецтв України – Шкрібляка Миколи Миколайовича. Основні завдання роботи – простежити історію побутування українських наміток, регіональні особливості їх найменування; розкрити семантику кольорів буковинських рушників-переміток; охарактеризувати своєрідність знаків і символів, які були традиційними для території; визначити та розподілити побутування рушників-переміток за їхніми орнаментальними особливостями; виготовити власноруч міні-перемітки та порівняти їх із оригіналом; розшифрувати знаково-символічне орнаментальне письмо одного з рушників.

Проблема знаково-символічного орнаментального письма рушників-переміток в українській культурі ґрунтовно не досліджувалася. Деяких аспектів дослідження торкалися О. Олійник, Є. Антонова, Л. Бебешко, Ю. Мельничук, Л. Бебешко. Чим і зумовлена актуальність роботи.

У роботі виділено класифікацію рушників-переміток за основною орнаментальною композицією, створена таблиця за локальними особливостями орнаментики таких виробів, порівняльна таблиця між оригінальними перемітками та виготовленою міні-наміткою, а також інтерв'ю з дослідником та власником великої колекції таких рушників Шкрібляком М. М.

Як висновок зауважимо, що в орнаменті буковинських наміток переважав білий колір, що є, на наш погляд, домінантою порівняно з іншими етнічними територіями. Також спостерігаємо велику перевагу геометричного та рослинного орнаменту над зооморфним чи антропоморфним мотивом. Слід зазначити, що рушники-перемітки перестали виготовлятися від початку Другої світової війни. В ході роботи була спроба створити відповідник до цих рушників, який засвідчив їхню феноменальність. Перемітки виконувались технікою бурунчукового ткацтва, що теоретично сучасна людина повторити може, а практично – ні. Тому на часі постає проблема збереження та відтворення композицій рушників-переміток, вивчення орнаментальних тенденцій та призначення [11, 10].

Актуальність дослідження зумовлена недостатнім вивченням знакової символіки орнаментального письма буковинських рушників-переміток.

Джерелом дослідження стала колекція таких рушників відомого діяча культури, голови Чернівецького обласного осередку Національної спілки майстрів народного мистецтва України Шкрібляка Миколи Миколайовича.

Проблема знаково-символічного письма рушників-переміток в українській культурі ґрунтовно не досліджувалася. Монографій з поданого питання практично не існує. Деяких аспектів дослідження торкалися О. Олійник, Є. Антонова, Л. Бебешко, К. Качур, Ю. Мельничук.

На Буковині проблему переміток досліджує Шкрібляк М. М., у колекції якого налічується понад 100 рушників, що неодноразово експонуються в Чернівецькому обласному краєзнавчому музеї, в учбово-методичному центрі культури Буковини і послуговували нам джерелом дослідження знаково-символічного орнаментального письма [6, 10-12].

Виклад основного матеріалу. Буковинці, талановиті від Бога, донині дивують світ своїми вишитими, витканими, наче вирізьбленими чи виписаними візерунками на рушниках. Край митців настільки різноманітний у розвії народної культури, як і багатонаціональний за своїм населенням. Беззаперечний сучасний ренесанс народного мистецтва. Тому й не дивно, що перемітка як феномен матеріальної культури відроджується сьогодні із забуття, адже нове – це добре забуте старе. Старе. Екологічно чисте, космологічно виважене, таємничо закодоване у знаках і символах. Ці знаки та символи варто знати, адже вони прямо пов'язані з нашим життям, віруванням, традиціями та звичаями.

Як свідчать дослідження матеріальної культури, рушники виготовлялися з природних матеріалів рослинного походження, таких як льон, коноплі, а з середини XIX ст. до них додалась бавовна. Подібні тканини називались полотном. Поодинокі для вироблення наміток використовувались і тканини з сировини тваринного походження (сукно, шовк) або ж змішаного типу (рослинно-тваринного походження).

До початку XX ст. полотно виготовлялося переважно в домашніх умовах на ручних, з XIX ст. – на

механізованих ткацьких верстатах. З розвитком мануфактурного та фабричного виробництва ткачих матеріалів для виготовлення рушників уживалися і фабричні тканини.

Буковинці, як і загалом усі українці, акумулювали в надрах традиційної духовної і матеріальної культури великий масив інформації у тканих і вишитих рушниках-перемітках. Орнаменти, символи, знаки, нанесені на рушники, передають інформацію про планетарну та космічну генезу, про форми життя. Ці полотняні криптограми, які зберегли і донесли до нас жінки як хранительки традицій, містять коди, ключі до розуміння життя. Тому в рушниках-намітках так багато вишитих сюжетів, кольорів.

Умовно рушники-перемітки можна поділити за колористичним вирішенням: одноколірні (оздоблені нитками одного кольору на полотні такого ж кольору), двоколірні та багатоклірні. У науковій класифікації існують назви монохромні, дихромні та поліхромні намітки [8, 10, 4].

Зробимо короткий огляд клірних тенденцій.

Білий – це клір сили, адже він містить усі кольори. Поширений вислів – «білий світ». Білі вишивки розраховані не на чуттєві враження, а скоріше для розуму, роздумів, для духовних потреб. Вони сприймаються вищими духовними центрами (чакрами) людини. Білий клір випромінює силу, енергію. Тому в білому житлі, в білому одязі людина швидко відпочиває, відновлює сили. В основному, саме жінки дітородного віку носили білі намітки. Літні – сірі, жовті й брунатні, чорні – якщо були в жалобі.

Біла перемітка, вишита або виткана, є характерною для Буковини, надзвичайно цінним надбанням матеріальної та духовної культури цієї етнічної території. Крім того, вона є найпоширенішою у зв'язку з вірою у магічність білого.

Чорний клір, як антипод білого, навпаки – вбирає в себе енергію, інформацію. Старші люди, котрі є хранителями мудрості, носили чорно-клірні вишивки, тобто утримували в собі інформацію. Через те чорний клір не заслуговує лише характеристики як клір смерті. Чорний – це також клір землі, багатства, клір урочистості.

Найпоширенішу групу становлять рушники-перемітки, вишиті виключно червоними нитками. Таке вишиття характерне для Полтавщини, Київщини, Чернігівщини, Слобожанщини, Полісся. Червоний клір, як найбагатший, найкрасивіший прикраса для всіх народів світу.

Червоний клір, так як і білий, є сильним, найбільш активним, порівняно з іншими кольорами. Він випромінює енергію і через те використовується переважно у весільних рушниках.

Поєднання червоного, чорного і жовтого кольорів також було поширеним на Правобережній Україні та на Буковині зокрема. Жовтий клір символізує Божественну мудрість – якість, яка набувається людиною протягом усього життя. Мудрість – це гармонійне поєднання Знання, Волі і Любові. Правильне поєднання кольорів у рушниках мало не-

абияке значення для наших предків. Саме таким чином вони намагалися відобразити свої почуття та передати певний код нації.

Зробивши короткий огляд колористичних тенденцій та матеріалів для виготовлення, постає питання, в чому ж особливість рушників-переміток, окрім того, що вони виготовлялись із тонкого полотна?

Важко не звернути увагу на те, як чітко видно орнамент, кожену деталь, що виступає над поверхнею рушника. Ще більше вражають буковинські перемітки, котрі в основному були білого кольору. Фактично, тут композиція ткалась білим по білому. Вона створювалася технікою бурунчукового ткацтва (петельчатих тканин), особливість якої полягає саме в цьому. На жаль, сьогодні не виготовляють рушники-перемітки, бо теоретично сучасна людина відтворити їх може, а практично – ні.

Рушники-перемітки виготовляли з майстерно фабрично зроблених найдорожчих та найтонших ниток. Нитки були двох типів: білева або більцева нитка (більця) та лляна. Тому контраст двох кольорів утворював делікатну орнаментацию. Білий орнамент чіткіше виділявся на жовтуватому фоні. Рідше бувало, що лляна нитка також доповнювала бавовняну нитку в елементах орнаменту, і тоді він виглядав навіть об'ємно.

Потрібно було мати неабиякий хист до самої техніки виконання. На всіх перемітках рівний край з обох боків. Нитка затягувалася рівно, щоб полотно не виглядало горобиками та було цінним [15: 1].

Дуже важливо було правильно розрахувати все композиційно. Починалася перемітка, як правило, із нижньої частини орнаментальною смугою, яка вказувала на світ землі, його основу. Елементи візерунку «корінчики» частково символізують підземний світ, а далі простягалася центральна композиція – Дерево Життя, від якої відходили інші знаки-символи.

Знаково-символічне орнаментальне письмо буковинських переміток – це невмирущий код народу, складений у неповторні візерунки; мудрі писмена, що творилися нашими предками протягом багатьох віків. Крім того, це мова, яка є живою, мантиє своєю вишуканістю, феноменальністю. Це своєрідні листи-заповіти мудрих попередників, втілені в знаки-символи, образи-обереги.

Біла буковинська перемітка – яскравий зразок коду високої духовності нашого народу. Декорування таких рушників є надзвичайно багатим.

За локальними особливостями буковинські рушники-перемітки умовно можна поділити на 4 етнографічні зони (див. додаток М) та охарактеризувати специфіку кожної:

1. **Буковинське Покуття** поділене на Верхнє і Нижнє.

Верхнє включає села Кіцманського району, які прилягають ближче до Прута, ближні села до Чернівців, околиці Садгора, Жучка.

Проста смугаста геометрична композиція (ромбічні візерунки, ламані лінії і квадратикова композиція сітки, рапортний повтор), велика розлога (Де-

рево Життя) майже не зустрічається. Розташована лише на краях перемітки. Колір полотна – білий та жовтуватий (чергується), рідше чисто білий. Повторюються смуга за смугою, зберігається симетрія. На невеликих полях (18-20 см) зустрічається вишивка бісером або ниткою, це, як правило, квіткові композиції. Вони нагадують гілочки з квіточками, пуп'янками, листочками. Центральна частина переміток тут орнаментована не виразно. В центрі може бути виткане полоно, на якому зображені елементи, викані технікою ільчистого письма, коли полотно поділене на ромбічний візерунок. Воно тчеться на чотирьох підніжках і вимагає ретельного виконання, щоб не помилитись у їхньому переборі.

Нижнє включає села Новоселицького району, вплив молдовської традиції (с. Маршинці).

Тут перемітки делікатні, не сприймаються за своєю орнаментальною мовою на відстані, тому їх варто розглядати зблизька. Наявні більш складні геометричні композиції, аніж у зоні Верхнього Покуття: стилізоване зображення квітки, листочка, котре десь ближче до геометричної форми, але видно, що це рослинний орнамент. Це зумовлено впливом молдавської традиції. Рушники-перемітки виконувалися на білому полотні білими нитками, орнамент не об'ємний.

2. **Буковинська Наддністрянщина** включає села Заставнівського району, які через Дністер межують із Борщівським і Заліщицьким районами Тернопільської області, а також Хотинський район.

Ці рушники схожі більше на Подільські та на Покутські перемітки. Полотно дуже тонке, біле, виткане зазвичай простим полотняним ткацтвом. Переважають лінійні композиції з Деревом Життя та S-подібними мотивами, восьмикутною зорею. На кінцях такі перемітки можуть бути оздоблені кольоровими нитками (червоними, чорними, зеленими, синіми).

3. Для **Буковинського Підгір'я** характерні більш виразні орнаментальні мотиви. Нитка в таких виробках для петельчатого ткання використовується товстіша та м'якіша, тому візуально вони виглядають об'ємнішими. Якщо в нижній частині рушника можна побачити одні-два поперечні смуги, то далі це може бути величезна композиція до 80-90 см у вигляді Дерева Життя, яке сходиться з одного і другого боку перемітки.

Села Сторожинецького району, ближчі до Кіцманського:

На краях спостерігаємо багатий стрічковий, крапковий та геометричний орнамент, рідше антропоморфний. На середині рушника-перемітки – виключно проста смугаста композиція. Полотно з жовтуватим відтінком, нитка біла, деколи використовували шовкову. Краї подекуди оздоблювали тасьмою.

Порубіжжя: села між Верхнім Покуттям і селами Сторожинецького району – ближчих до Кіцманського району – села Сторожинецького і Кіцманського районів, околиця Чернівців.

В окремих районах Буковини відчутний вплив румунської традиції (Глибоччина, Герцаївщина).

Зустрічаємо не тільки рослинні мотиви, але і цікаву стилізацію зооморфних, антропоморфних мотивів та символи, що перегукуються з буковинським килимовим ткацтвом. Яскрава композиція Дерева Життя, що простягається вздовж усього рушника і зображується у вигляді квітки (лілеї, троянди), винограду, гілочок. Наявні стрічкові орнаменти. На деяких екземплярах зображено корінчики, які частково уособлюють підземне життя. Тканина лляна, біла з темними відтінками. Нитка біла, орнамент виступає над основою.

Тут зустрічаємо смугастий геометричний орнамент (з'являються хрести) та композицію, що поєднує у собі ознаки Верхнього Покуття і Буковинського Підгір'я. Полотно з жовтуватим відтінком, нитка біла, орнамент подекуди об'ємний.

4. **Буковинська Гуцульщина** репрезентує поодинокі екземпляри рушників-переміток.

Зазначимо також, що стародавня буковинська намітка особливо ткани – на жовтавому тлі білі поперечні смужки. На кінцях – рослинний узір, обшитий з обох боків кораликами. Довжина її 3 м, ширина 42 см. Розчесане і впорядковане волосся закривали турецьким фезом (своєрідна шапочка). Закидали намітку на нього і прикріплювали шпильками над скронями. Правий кінець був довший, лівий – коротший. Правим підводили підборіддя, вели його понад голову і спускали з правого боку. Лівим кінцем також обводили підборіддя і спускали з лівого боку на спину.

У буковинських намітках (рушниках) основні частини орнаменту розташовували на кінцях, оскільки намітку вив'язували так, що її довге полотнище вільно стелилося на плечах. Жіночим убором була кибалка (жіночий головний убір у вигляді високої пов'язки на голові, з двома довгими кінцями, які спадали на спину), яка розвинулась із перев'язі, котрою обв'язували волосся довкола голови. Це круги, виготовлені з ліщини, соломи і паперу, обмотані зверху полотном. Поверх кибалки накладали очіпок, який пов'язували наміткою або хусткою.

Намотане на кибалку волосся закривали очіпком, що виготовляли з білого шовку, парчі, бідніші селяни – з полотна, ситцю та ін. Відмінна форма очіпка – капори, невисокі шапочки, їх ззаду зав'язували стрічкою.

Буковинські жінки під намітку в якості формують елементів для отримання бажаної висоти на зачіску накладали «тарілочку» («мисочку», «тарільчик»), «фес» («фис») або «коробочку».

Перемітка – архаїчний вид жіночого головного убору; прямокутне платове вбрання голови; лляна, зрідка конопляна або взагалі прозора (часом підкрохмалена) тканина завдовжки до 5 м і завширшки до 50 см. Вона була невід'ємним елементом традиційного вбрання буковинських жінок.

Висновки. Досліджуючи знаково-символічне орнаментальне письмо рушників-переміток на Буковині, ми можемо зробити певні висновки. Саме стародавність цих знань і є найвищою цінністю сьогодні для нас, нащадків. Це є той таємничий код, який ми маємо прочитати, щоб відчути себе спад-

коємцями великого і мудрого народу, щоб вийти на шлях правильного життя.

Особистим внеском у дослідження стало те, що ми проаналізували систему знаків-символів у рушниках-перемітках на основі реальної колекції відомого діяча мистецтв Шкрібляка М. М., взяли у нього інтерв'ю, створили умовну класифікацію буковинських рушників-переміток за їхніми орнаментальними композиціями та визначили характерні їх особливості, а також мали можливість виготовити мініатюри наміток, на основі яких створили порівняльну таблицю.

Отже, буковинський рушник-перемітка своїми художніми особливостями формувалася на основі певної традиції у тісному взаємозв'язку із оберговою та знаковою функцією. На часі постає проблема збереження та відтворення композицій рушників-переміток, ґрунтовне вивчення їх орнаментальних тенденцій та призначення. Сьогодні намітка, яка століттями слугувала моделлю людського світосприйняття, світогляду, стала просто прикрасою домівки, та й то далеко не всіх.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

1. Антонова Є. І. На весілля з рушниками (традиції і сучасність) / Є. І. Антонова. – Донецьк : Донбас, 2011. – 144 с.
2. Бебешко Л. Класифікація і призначення українських рушників // Рідна школа. – 2000. – № 10. – С. 25-29.
3. Гурська А. Мова та графіка українського орнаменту: Навчально-методичний посібник. – К.: Альтернативи, 2003. – 144 с.
4. Качур Катерина. Викидайте обручки – одягайте намітки // www.rukotvory.com.ua
5. Кожелянко Я. І. Буковинський традиційний одяг. – Саскатун, 1994. – 260 с.
6. Кононенко П. Українознавство. – К., 1994 – 750 с.
7. Косміна О. Ю. Традиційне вбрання українців. – К.: Балтія-Друк, 2008. – Т. 1 : Лісостеп; Степ. – 2008. – 160 с.

Стаття надійшла до редколегії 15 квітня 2016 року